

Romànic tardà a les terres de Lleida
Estudis sobre Vilagrassa
Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 2013
ISBN 978-84-616-6031-5

Mercat i fira a Vilagrassa (S.XII-XIV). De les concessions reials a les tensions amb els municipis veïns

Per Prim BERTRAN ROIGÉ
Universitat de Barcelona

Pàgina anterior:

Prim Bertran durant la seva intervenció a la XLII Jornada de Teball celebrada a Vilagrassa (fot. Josep Sanahuja).

Introducció¹

La importància i l'emergència dels mercats i les fires a terres catalanes presenta molts trets comuns amb l'Europa occidental de la plenitud medieval, fins al punt que hom pot parlar d'una civilització comercial d'ençà del segle XI, a partir de l'emergència de la vida urbana, de les ciutats i viles, i també dels grans intercanvis. A l'Europa carolíngia i a la Catalunya anterior al mil, hi trobem ja els primers senyals de l'existència i presència del mercat. És prou conegut el capitular de Pipí el Breu (744) manant als bisbes de tot l'Imperi que instituïssin mercats a cadascuna de les seves diòcesis; el mateix Carlemany, en el seu capitular *De villis* (c. 800) ordenava que vigilessin els seus servents, que els fessin treballar i controlessin i “que no perdin el temps en els mercats”.² Fins i tot pocs anys després es prohibeix la celebració de mercats els diumenges, dies de festa de guardar.³ I encara més tard, el 860, un precepte de l'emperador carolingi Carles el Calb concedia al bisbe d'Urgell el terç del teloni dels mercats de tot el bisbat i el terç dels drets de pas pagats pels mercaders, mentre deixava la resta de l'impost en mans del comte d'Urgell.⁴

En l'àmbit català, l'antiga zona de la Marca Hispànica, s'hi poden apreciar ben aviat intercanvis comercials d'àmbit local, ja sigui en mercats de ciutats o de viles, i àdhuc amb gent del món rural ben comunicats amb els nuclis importants de població. Pierre Bonnassie ja va destacar el caràcter permanent de mercats creats sota l'empara de les autoritats públiques i de l'església —interessats també en la percepció de taxes— que al segle X es troben a Elna, Girona, Barcelona, Vic, Cardona,⁵ Manresa, Urgell i a Gerri, al Pallars, per comercialitzar la sal, monopoli del monestir benedictí.⁶

1 Aquest treball s'ha fet dins del marc del projecte de recerca “Financieros al servicio del poder en la Corona de Aragón (s. XIV-XV): métodos, agentes, redes” (ref. HAR2011-24839), dirigit pel Dr. Pere Verdés Pijuan, del CSIC de Barcelona. Vull agrair l'ajut de SERGI CABRERA i DURAN, excel·lent fotògraf i veí de Vilagrassa que, amb el seu art, ha volgut honorar aquest treball.

2 Georges TESSIER, *Carlomagno*, De Agostini, Novara, 1967, p. 288-300.

3 Philippe CONTAMINE; Marc BOMPAIRE; Stéphane LEBECQ; Jean-Luc SARRAZIN, *L'économie médiévale*, A. Colin, Paris, 2003, p. 67-80.

4 Cebrià BARAUT, *Els documents dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, “Urgellia”, 2 (1979), doc.20, p. 34. També Carme BATLLE, *op. cit.*, p. 21. Vid la reivindicació i conservació d'aquests drets a la primera meitat del segle XI, per part del bisbe i del capítol urgellencs a Flocel SABATÉ CURULL, *La feudalización de la sociedad catalana*, EUG, Granada, 2007, p. 196.

5 La carta de poblament de Borrell II, del 996, fa referència explícita que la vila vescomtal tingui “negotium rectum, mercatum perfectum et moneta una et mera sine mutatione et sine aliqua falsitate”. José María FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, CSIC, Madrid-Barcelona, 1969, vol. I, doc. 9, p. 14-18.

6 Pierre BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrere (segles X-XI)*. 1. *Economia i societat pre-*

Fou en el segle XI que les transaccions, i la difusió del mercat es feu més patent, a la vegada que també s'estengué per espais més diversificats. No solament apareixen referències reiterades a les diverses mesures oficials (com la *mesura de Martorello legitima*) que s'empraven arreu del territori, i que imposava cada nucli de mercat important, sinó que també s'observa l'augment de noves fundacions de poblacions, amb creació de sistemes de defensa i a la vegada establiment també dels seus mercats, com feren, per exemple, els comtes germans de Barcelona, Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II a favor de Ponç Hug de Cervelló (1079), i que donarien origen a l'Espluga de Francolí, expressat en aquests termes "...construïu una fortalesa com millor podreu i feu-hi mercat, i nosaltres concedim treva a tots els homes que vinguin al mercat de dilluns a dijous al vespre..."⁷ De tota manera també se'n crearen a la Catalunya Vella, com a Gilaren (Llavorsí), on un document del 1007 fa referència al "foro nundinale qui vulgus dicitur Merchato"; possiblement es tractaria d'un mercat rural dedicat substancialment a la ramaderia i a productes derivats de l'explotació ramadera, així com altres resultants de la producció agrícola, posat sota la protecció dels comtes del Pallars Sobirà.⁸ Com recorda P. Bonnassie, abans del 1050 ja existien nombrosos mercats rurals, que s'ampliaren a la segona meitat del segle XI, tot coincidint amb l'expansió i seguretat de les noves rutes nord-sud, de les conquestes del comtat de Barcelona vers Cervera-Tàrrrega-Vilagrassa, o la paral·lela dels comtes d'Urgell, seguint el curs del Segre; tot plegat acompanyat de nombroses i significatives construccions d'obres públiques per afavorir el trànsit, com es posa de manifest, per exemple, en l'obra del bisbe sant Ermengol d'Urgell, per facilitar la circulació en el camí del Segre.⁹

A la vegada, també fou a la primera meitat del segle XI que aparegueren les fires regionals, tot i que només en coneixem l'exemple de les fires d'Urgell, creades el 1048 pels comtes urgellencs Ermengol III i Constança, pel bisbe Guillem i el vescomte Miró. Les dates quedaren fixades el 15 d'agost i el 29 de setembre, coincidint amb el període més favorable per a la negociació de les collites i coincidint amb la transhumància ramadera. La concessió feta a favor del capítol de la catedral d'Urgell estigué revestida de gran solemnitat, i el comte la féu "cum suis plurimis preclarissimis viris".¹⁰

feudal, Edic. 62, Barcelona, 1979, p. 321.

⁷ Agustí ALTISENT, *L'Espluga de Francolí de 1079 a 1200: Un poble de la Catalunya Nova els segles XI i XII*, "Arrels: Miscel·lània d'aportacions històriques i documentals de l'Espluga de Francolí", 6 (1990), p. 7-93. També vid. Carme BATLLE I GALLART, *Fires i mercats. Factors de dinamisme econòmic i centres de sociabilitat (segles XI a XV)*, R. Dalmau, Barcelona, 2004, p. 14.

⁸ Carme BATLLE I GALLART, *Fires i mercats. Factors de dinamisme econòmic i centres de sociabilitat (segles XI a XV)*, p. 20.

⁹ Vid. el nostre estudi, *Ermengol d'Urgell (1010-1035). L'obra d'un bisbe del segle XI*, dins "Sant Ermengol, bisbe d'Urgell (1010-1035). Història, art, culte i devocions", Bisbat d'Urgell, La Seu d'Urgell, 2010, p. 11-93.

¹⁰ Cebrià BARAUT, *Els documents, dels anys 1036-1050, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, "Urgellia", 5 (1982), doc. 615, p. 137-138.

Així doncs, creiem que es pot parlar perfectament d'una "civilització comercial" d'ençà del segle XI, malgrat que els precedents han de remuntar-se al món carolingi, amb el suport de la pau del príncep.¹¹ I això que observem a terres catalanes, es dona també a l'Europa occidental, bo i coincidint amb el fort creixement demogràfic, amb l'estabilització de la societat feudal, la recuperació d'una certa autoritat per part dels prínceps –recordem el cas de Ramon Berenguer I i de la promulgació dels "Usatges" de Barcelona (entre 1058-1068)–, l'augment de la producció agrícola que possibilita el comerç dels excedents dels camps i dels pagesos o dels senyors, l'aparició de l'artesanat, especialment del tèxtil, però també d'activitats vinculades amb la construcció, el vestit i el calçat; i encara l'aparició dels barris nous o *vici*, o burgs, que en el cas de Barcelona, per exemple, explicarien l'aparició dels barris del Pi, de Sant Pere, o de Santa Maria del Mar; i de forma genèrica l'animació dels intercanvis, i la circulació de mercaderies i de productes, així com l'ús de la moneda.¹²

A mitjan segle XII, amb la reconquesta de la Catalunya Nova per Ramon Berenguer IV i la consolidació de l'autoritat dels comtes-reis Alfons el Cast (1162-1196) i Pere el Catòlic (1196-1213) trobem una nova embranzida de l'activitat econòmica, de la circulació interna de tota mena de productes, fins i tot d'una nova realitat monetària adaptada als nous temps i a la creixent activitat comercial, tant interna com externa.¹³ A la vegada, la implantació i extensió de la Pau i Treva del comte-rei a partir de la Pau de Fondarella (1173), amb la institució de veguers com a jutges seglars de la pau, col·laborant amb els bisbes, i això arreu del territori català, "des de Salses fins a la línia de Tortosa, i de Lleida al mar", així com l'ampliació de la pau al camp i als camperols,¹⁴ assegurava i garantia els nous i vells mercats cada vegada més generalitzats arreu de la geografia del Principat.

En aquest segle XII, marcat per la conquesta i repoblament de Tortosa (1148) i Lleida (1149), la tasca de repoblament endegada pels comtes, acompanyada de concessions de franqueses i llibertats, solia anar també acompanyada de concessions de mercats i de fires, amb la intenció de fer més atractiva l'arribada de nous pobladors i, sobretot, de pobladors econòmicament decisius, com són els mercaders i artesans. El mercat de les poblacions noves, de les terres de repoblament del segle XII, actuarà com a element cohesionador de les comunitats vilatanes. Com diu M. Turull, el mercat representava "l'activitat comercial més simple i pura: un espai d'intercanvi de mercaderies amb fixació periòdica. Un for que servia per abastir un

11 Alessandro BARBERO, *Carlomagno. Un padre dell'Europa*, Laterza, Roma-Bari, 2002, p. 320-330.

12 Sobre aquest període i qüestió és molt il·lustratiu el treball de Josep Maria SALRACH, *Sociedad rural y mercados en la Cataluña medieval*, "Edad Media. Revista de Historia", 4 (2001), p. 83-111.

13 T. N. BISSON, *Història de la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana*, Crítica, Barcelona, 1988, p. 64-67.

14 Thomas N. BISSON, *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis (1140-1225)*, Eumo edit., Vic, 1997, p. 111-112.

nucli poblat i per vendre la producció excedent d'aquell centre".¹⁵ Sens dubte que aquí caldria diferenciar les viles-mercat (poblacions petites amb artesans i botiguers propis, estables, i que hi viuen de forma permanent) dels pobles als que mercaders i negociants hi acudeixen un cop a la setmana per oferir els seus productes.

La munió de mercats creats en aquest període, i vinculats a cartes de poblament, és ben considerable: Besalú i Moià (1151, 1153), Agramunt (1152), Montblanc (1170), Tremp (1174), Puigcerdà (1182), Santpedor (1190), Igualada (1196),¹⁶ i altres, són exemples prou feaents dels nous canvis. La importància d'aquests i de molts altres que han anat apareixent, dependrà de múltiples factors: de la ubicació geogràfica, de la situació respecte a la xarxa general i més important de comunicacions (camins rals), de les condicions econòmiques i socials de la població que acull el mercat, o de la capacitat d'atreure les àrees de l'entorn, ja que cada mercat dibuixa un hinterland propi sobre el qual exerceix atractiu. A més, en poblacions petites, d'àmbit rural o immerses en l'àmbit rural, no hi ha dubte que el camperolat hi tindrà un paper rellevant en l'activitat del mercat, ja que hi jugarà el doble paper d'abastidor de productes i de consumidor. El camperolat necessita el mercat; hi ha de vendre la part de la collita que li sobra, per aconseguir moneda o altres productes necessaris per a l'economia domèstica. I si és necessari, a causa de les males collites, hi demanarà préstec o s'hi endeutarà, fins al punt que a vegades aquest endeutament acabarà convertint-se en crònic per part d'un sector important de la pagesia.

Tanmateix cal tenir present, com ens recorda Enric Guinot, que el favor no és solament del rei, dels barons o dels grans eclesiàstics envers les viles a les quals se'ls reconeix el dret o privilegi de mercat; també és a l'inrevés, ja que els concedents o atorgants s'aprofitaran dels tributs exigits sobre les vendes que s'hi realitzen, o en percebran substancials contribucions com a compensació de les creacions de mercats.¹⁷

EL CAS DE VILAGRASSA

Vilagrassa és un d'aquests mercats que apareixen en plena expansió de la Catalunya Nova, bo i acompanyant la seva organització inicial com a municipi i la formació de la seva institució comunal.

---

15 Max TURULL I RUBINAT, *Intercanvi comercial, fira i mercat a Cervera entre 1136 i 1392*, "Miscel·lània Cerverina", 7 (1991), p. 24.

16 Joan VILÀ I VALENTÍ, *El món rural a Catalunya*, Curial, Barcelona, 1973, p. 46-47.

17 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *El mercado local en las pequeñas villas de la Corona de Aragón antes de la crisis bajo-medieval (siglos XI-XIV)*, "Edad Media. Revista de Historia", 8 (2007), p. 195.

La carta de poblament atorgada per Alfons el Cast el 1185 és el punt de partida d'una nova Vilagrassa, que havia estat reconquerida més de cent anys enrere (1059) per Ramon Berenguer I. El privilegi atorgat pel comte rei cal contextualitzar-lo en el procés d'enfortiment del poder reial, en detriment dels senyors feudals. Les viles reials, com Tàrraga, Cervera i Vilagrassa, esdevenen bastions del poder reial enmig d'un paisatge fortament dominat pels senyors feudals, laics o eclesiàstics. D'aquí la voluntat explícita de derogar-hi els mals usos de marcat caràcter senyorial (eixorquies, intesties, cugúcies).¹⁸ A més, queda ben patent que a ulls mateixos del propi comte rei hi havia rivalitat entre les tres viles, tota vegada que s'equipara Vilagrassa i se li concedeix els avantatges "*sicut melius habent homines Cervarie et Tarrege*", i encara deixa ben clar i ben explícit l'impediment que "*non mittam super vos baiulum de Tarrege*". La singularitat de Vilagrassa, doncs, es volia remarcar i assegurar a partir de la carta de franqueses del 1185.¹⁹

La carta d'enfranquiment descriu les noves llibertats, privilegis i avantatges dels pobladors, dels que ja hi són, i dels que hi puguin venir. És especialment rellevant que el comte rei confirmi les particions i distribucions anteriors i doni en propietat el sòl urbà i les terres de cultiu i de pastures. Fins i tot s'hi especifica com han de ser les cases i la seva superfície: "...que cadascú tingui una casa de quatre astes d'amplada i vuit de llargada, i així mateix es faci amb els horts". Des del punt de vista urbanístic, doncs, la carta prefigura l'evolució de la vila, tal com s'ha perpetuat a l'entorn de la plaça de l'església, i amb les arrencades dels actuals carrer d'Anglesola i carrer de Tàrraga (Vid. Planta).

El dret a l'aigua, i a l'ús de pastures, llenyers, pedreres, herbes i tot allò que sigui menester, és un altre dels aspectes rellevants de la carta de poblament, en tant que propietat plena dels habitants, amb el benentès que el rei és l'únic sobirà de la vila. Aquest serà un altre dels punts destacats per entendre l'atractiu que deuria oferir el fet de romandre o anar a Vilagrassa, a darreries del segle XII.

Sens dubte, un dels trets primordials del privilegi d'Alfons el Cast és l'establiment d'un incipient règim municipal, la possibilitat d'associar-se, de formar una confraria, "una forma d'organització, d'autogovern i administració que regís i ordenés la vida ciutadana".²⁰ El privilegi no preceptua quina forma d'organització hauria de tenir el règim municipal, que definitivament seria la paeria, versemblantment

18 Max TURULL RUBINAT, *La carta de poblament de Vilagrassa (1185) i el seu context històric i jurídic*, dins "Vilagrassa. VIII centenari de la Carta de Població. 1185-1985", IEI, Lleida, 1986, p. 22. Ho recorda també el prof. Josep Maria FONT I RIUS, *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Publicacions y Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1985, p. 20.

19 Flocel SABATÉ I CURULL, *La castralització de l'espai en l'estructuració d'un territori conquerit (Urgell, Pla d'Urgell, Garrigues i Segrià)*, "Urtx. Revista cultural de l'Urgell", 11 (1998), p. 21.

20 Max TURULL I RUBINAT, *La carta de poblament de Vilagrassa (1185) i el seu context històric i jurídic*, p. 27.

establerta a darrerries del segle XIII, almenys constatable ja el 1297.²¹ En la nova situació no s'hi exclou ningú; tots els habitants o caps de casa hi són compresos.

És ben important també la decisió reial que cap cavaller, castlà ni veguer estigui per damunt dels homes de Vilagrassa; de manera que només es reconeixeria l'autoritat del rei i dels seus successors. Per això mateix, la carta de franqueses s'afanya en evitar coincidències de jurisdiccions, i deixa clar que Vilagrassa no estarà sota la jurisdicció del batlle de Tàrrega; a la vegada que el comte rei mana que tots els veguers i batlles de la seva terra tinguin cura dels homes de Vilagrassa.

De tota manera, voldríem posar el màxim d'èmfasi en els punts 8 i 9 del privilegi reial, perquè són els dedicats d'una manera ben clara a la concessió de mercat i de fira: mercat els dijous de cada setmana i fira per Tots Sants, durant vuit dies abans i vuit dies després de la festa. I això s'atorga quan a Cervera encara no es parla de fira, i no se'n parlarà fins al 1301, i encara per coordinar-la amb la de Vilagrassa.

El mercat i la fira a Vilagrassa

Amb la concessió reial de 1185 hom pot considerar que comença una nova etapa per a Vilagrassa i els seus habitants. I l'activitat comercial i l'afluència de productes i de comerciants i compradors en seria un dels reflexos més notables.

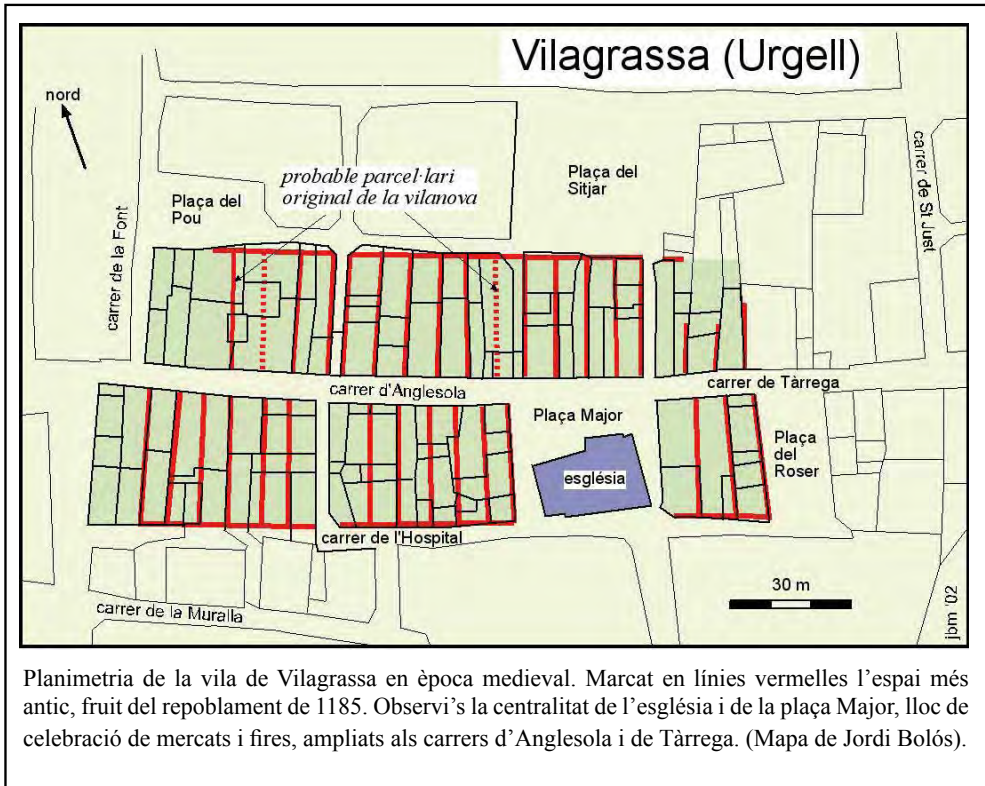
Segurament la pràctica del mercat setmanal s'endegaria amb rapidesa. Ho requeria la pròpia vitalitat de la població i la necessitat de tenir a l'abast allò imprescindible per a una població que deuria augmentar notòriament arran dels avantatges atorgats pel comte rei. Com passava amb el mercat proper de Cervera, atorgat també per Alfons el Cast el 1182, el de Vilagrassa tindria també un marcat caràcter rural i agrari.²²

---

21 En el privilegi de Jaume I, el monarca s'adreça als “universis hominibus de Villagrassa, presentibus et futuris”; cap referència, per tant a cònsols o a paers (*Els Llibres de privilegis de Tàrrega (1058-1473)*, a cura de Gener GONZALBO I BOU et al., Fund. Noguera, Barcelona, 1997, doc. 8, p. 44). El 16 de setembre de 1297 el batlle i els paers de Vilagrassa demanen al lloctinent del veguer de Tàrrega que, en virtut dels privilegis de la vila, havia d'alliberar els dos homes de Vilagrassa capturats a Tàrrega (*Llibre de Privilegis de Vilagrassa*, f. 13r.-15v.). A Tàrrega els primers paers coneguts són de 1257 (TURULL I RUBINAT, Max, *El gobierno de la ciudad medieval. Administración y finanzas en las ciudades medievales catalanas*, Barcelona, CSIC, 2009, p 126). El juliol de 1303, ens consten com a paers de Vilagrassa, en nombre de tres, els següents signants: Ramon Desvilar, Ferrer Çabazol i Guillem de Lleida, “paciariorum dicti loci” (*Els Llibres de privilegis de Tàrrega (1058-1473)*, a cura de Gener GONZALBO I BOU et al., Fund. Noguera, Barcelona, 1997, doc. 25, p. 100). El 1323, els tres paers són Pere S'Oliver, Jaume Solsona i Bernat Fulla (*Ibid.*, doc. 51, p. 139).

22 Max TURULL I RUBINAT, *Intercanvi comercial, fira i mercat a Cervera entre 1136 i 1392*, p. 25.

Mercat i fira, i sobretot el primer, tenen un “temps” i un “espai”. Hom considera que dimecres i dissabtes són els dies preferits per a aquestes trobades i intercanvis de caràcter setmanal.²³ Tanmateix la concessió de dijous per a Vilagrassa havia de respondre a encaixar aquesta celebració dins d'un ritme comarcal o més ampli, per tal que mercaders i compradors tinguessin diverses opcions al llarg de la setmana, sense interferir-se ni fer-se competència. Especialment tenint en compte que viles de l'entorn tenien ja un mercat consolidat, com el ja esmentat de Cervera (1182), o el d'Agramunt (1152).

Tant per al cas del mercat com de la fira, el privilegi inicial d'Alfons el Cast no oblida protegir els qui hi van, en vénen o hi participen: “...us concedeixo a tothom que vingui a mercat o fira, estigui amb totes les seves coses, sa i estalvi, tant quan vingui com quan se'n torni”. Es tracta del guiatge reial (*guidaticum*), requisit indispensable per reeixir en la comesa de consolidar i assegurar mercat i fira, en tant que els que hi van o els que hi són, queden sota l'empara i protecció reials. La primacia de la seguretat per a persones i béns queda garantida pel prestigi de l'autoritat reial no sols dins de la vila, sinó també pels camins que hi porten, especialment els camins rals. En virtut d'aquesta protecció reial, qui va al mercat

²³ María Dolores LÓPEZ PÉREZ, *Comprar y vender en Cataluña: mercaderes y ferias (ss. XII-XV)*, en “Fiere e mercati nella integrazione delle economie europee. Secc. XIII-XVIII. Prato, 8-12 maggio 2000”, Le Monnier, Prato, 2001, p. 319.

de Vilagrassa, com qui anava al d'Agramunt o al de Cervera, no podia ser penyorat, marcat, assaltat ni detingut, ni impedit, tant pel que fa a les persones com als béns propis o d'altres.

No sabem res de l'èxit d'aquella concessió de 1185. Amb tota seguretat el mercat es deuria consolidar, almenys en tant que donava satisfacció a unes necessitats immediates de la població bàsicament rural i agrícola. En canvi, que hi hagués hagut concessió de fira no garanteix el seu èxit, ja que requereix que al darrere hi hagi una demanda, confraries de mercaders i negociants, i una forta especialització amb capacitat per atreure aquests mercaders, com va passar a Tàrrrega a partir del privilegi reial de 1241,²⁴ o a Cervera d'ençà de 1301. Però de les fires en parlarem més endavant.

Enfront de la fira, no hi ha dubte que el mercat setmanal, com a activitat fonamental, és el que acaba consolidant-se més aviat, sobretot si respon –i sol fer-ho– als interessos i necessitats més immediats i d'un nombre prou important de gent. En el cas de Vilagrassa ho afavoreix l'excel·lent situació, al mig del camí ral, d'estar ubicada enmig d'una bona cruïlla de comunicacions, i tenir un ampli abast d'influència, i el fet gens menyspreable de ser també vila reial.

Aquests mercats locals, i Vilagrassa en concret, solen ser la manifestació i expressió d'activitats locals, agrícoles i artesanals (draperia, cuir, etc.), que atreu a més de la població local, pagesos foranis i petits comerciants itinerants o artesans de l'entorn. Crec que podríem aplicar al nostre cas de Vilagrassa aquella observació de Guy Bois²⁵ quan es refereix als pobles amb mercat com a indrets on s'hi donen intercanvis directes de productes bàsics, entre productors i consumidors, i on el paper del gran mercader o del gran comerciant és secundari. I que gràcies a centres actius com Vilagrassa el camperolat podia accedir al mercat i a productes que normalment no tenia a l'abast. Si volem, ho podem dir d'una altra manera: sense la presència de mercats com el de Vilagrassa, hauria estat molt difícil, per no dir impensable, la introducció i l'expansió progressiva de l'economia de mercat entre la població rural; que d'una banda beneficia els qui hi compren i venen i per altra beneficia la mateixa comunitat local, i la consolidació de les institucions municipals que, entre altres coses, acabaran regulant amb les seves ordinacions, les pautes i les normes d'aquest mercat.

Sobre la qüestió dels productes mercadejats, tampoc no en tenim notícies precises. De tota manera, per analogia, i observant el que es feia i s'ofertava als mercats de l'entorn i coetanis, cal pensar que els cereals hi figurarien entre els més importants productes, com també el vi, l'oli, el safrà, el bestiar –no el de tir, sinó el de consum domèstic– el couro i objectes de couro, draps o panys de tota qualitat i

24 Josep Maria SEGARRA I MALLA, *Història de Tàrrrega, amb els seus costums i tradicions, I (Segles XI-XVI)*, Museu Comarcal, Tàrrrega, 1984, p. 72.

25 Guy BOIS, *Entre la ciutat i el camp: el burg medieval: el burg medieval*, "L'Avenç", 188 (gener 1995), p. 39-41.

mena, així com les produccions de l'artesanat local o de l'entorn (ceràmica, cistells, eines de ferro, eines del camp, etc.).

La qüestió dels productes oferts i adquirits és un punt que la manca de documentació i, sobretot, el fet de no poder disposar de les ordinacions del mercat,²⁶ que altres poblacions han conservat —unides o no, als seus Llibres de Privilegis— és avui per avui un punt que només permet aproximacions, bo i esperant que noves recerques, ja sigui en arxius notariais o la possible troballa d'ordinacions locals, permeti conèixer amb més precisió aquests aspectes, així com la disposició de les taules i els seus productes i produccions a l'espai del mercat, i àdhuc les taxes municipals sobre el comerç.

L'espai del mercat

Hem fet a l'usió anteriorment a la qüestió de l'espai del mercat, al lloc de celebració. Tampoc sobre aquest aspecte tenim notícies i evidències fefficients. També per lògica i per analogia amb casos propers (Agramunt, Tàrraga, Cervera, Balaguer, Cardona), el mercat s'havia de celebrar en un punt central de la població, un espai obert i ben comunicat. En alguns casos, que no és pas el de Vilagrassa, aquestes celebracions setmanals han deixat petjada en la toponímia urbana, amb el nom de plaça del mercat o mercadal. En llocs petits, el més propi és que la reunió sigui dins dels murs de la vila (vegeu els casos de Cervera o l'antic de Balaguer, a la plaça de Sant Salvador; Agramunt reunit versemblantment davant l'església;²⁷ també el de Cardona; més enllà podríem referir els exemples de Martorell, on el mercat era proper a l'església i dotat de sitges, o Olesa de Montserrat, que igualment als seus inicis se celebrava a la plaça de l'església).²⁸ Sovint no es tracta d'espais grans, almenys fins al segle XIV, que és quan molts d'aquests mercats es traslladen fora muralles en àmbits més oberts i amb majors possibilitats. I també sovint, allà on coincideixen convocatòries i celebracions de mercats i fires, una i altra reunió solien tenir espais propis; molt més grans els de la fira. Ho veiem en el cas mateix de Cardona, on la plaça del mercat segueix sent la del portal de Sant Miquel, mentre que el Firal o plaça de la fira, molt més gran i oberta, es troba en un indret proper, però ben diferenciat, obert a la porta principal de l'església parroquial.

26 Moltes poblacions catalanes han conservat aquestes ordinacions municipals que, des del segle XIX, han estat editades. Sobre la seva importància vid. Josep Maria FONT RIUS, *La potestat normativa del municipi català medieval*, dins de "Estudis Universitaris Catalans (Estudis d'història oferts a Ramon d'Abadal)", 30 (1994), p. 154-164.

27 Vid. els interessants suggeriments sobre aquest espai de Josep Maria PLANES I CLOSA, *Santa Maria d'Agramunt i les seves portalades. Aproximació històrico-artística*, Ajuntament d'Agramunt, Barcelona, 1986, p. 47-49.

28 Carme BATLLE I GALLART, *Fires i mercats. Factors de dinamisme econòmic i centres de sociabilitat (segles XI a XV)*, p. 115-125.

Plaça de l'església, o plaça Major de Vilagrassa. Aquest fou el lloc central de celebració de mercats i fires, que més tard s'estengueren per altres espais de la vila. La magnífica portalada romànica serví d'escenografia de la principal activitat mercantil de la vila, com també fou el lloc de l'expressió de la vida comunitària en època medieval, i espai de reunió de la universitat. (Fotografia de Sergi Cabrera Duran).

A Vilagrassa, aquest espai del mercat creiem que hauria de ser davant de l'església, proper al cementiri parroquial, on habitualment solien conviure les activitats comunals, en la qual també hi estaven integrats els difunts, sempre ben presents en el sentiment de la comunitat cristiana.²⁹ Amb tota seguretat, al voltant de l'església i en la zona adjacent dels actuals carrers de Tàrrega i d'Anglesola, hi hauria estat ubicada la zona artesanal i comercial. L'espai donava suficientment per fer-hi l'intercanvi i el mercat setmanal.

I aquest espai s'hauria repartit de manera que quedessin agrupades les taules dels mateixos productes ofertats, o d'oficis similars. A més, aquesta ubicació quedava en un indret vital del municipi: un espai ampli, confluència dels carrers més importants, i espai presidit per l'església, lloc de culte, i referent de vius i morts,

²⁹ És habitual aquesta doble concepció del cementiri i de l'entorn de l'església parroquial com espai públic, on no solament hi ha els difunts, per tant l'església purgant i la triomfant, sinó també és lloc, per la seva centralitat dins del poble, i àdhuc per ésser espai indiscutible de pau i treva, de reunions, assemblees comunals, discussions, mercats i fins i tot d'activitats d'oci. A la parròquia de Santa Maria del Mar de Barcelona, per exemple, al 1338, "in dicto cimiterio tenentur encants diebus festivis et aliis non feriatís, necnon tenentur merces fructuum et aliarum rerum". Vid. Josep BAUCCELLS I REIG, *Vivir en la Edat mitjana: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*, vol. I, CSIC, Barcelona, 2004, p. 988-990.

Plaça de l'església o del mercat de Vilagrassa, i començament del carrer de Tàrrega. Aquest àmbit fou la zona d'expansió del primitiu mercat de la vila, que ultrapassava l'espai estret de la plaça presidida per l'església. Les primeres cases d'aquest carrer formaven part de l'antic i originari nucli urbà de la vila i, en la seva arquitectura precedent, foren testimonis muts de l'ambient del mercat i de les fires de Vilagrassa. (Foto de Sergi Cabrera Duran).

però també lloc de reunió del consell general de la universitat de Vilagrassa, fins i tot amb la presència del rei, com va passar en 1264, en què Jaume I es reuní a l'església amb els jurats i el batlle per resoldre problemes locals. O s'hi reunia habitualment tot el consell de la vila en ple, com ho recorda un document de 1305: "...preconizato consilio generali per Villamgrassam, et congregato in ecclesia dicti loci, prout in dicta villa de consuetudine observatur..."³⁰ La fastuosa portalada romànica de Santa Maria de Vilagrassa que presideix majestuosament l'espai més ampli de la vila, acollia també les trobades dels vilatans i dels forasters; era lloc de conversa, lloc de socialització, a més d'espai sagrat. Fins i tot era l'espai que acollia les grans predicacions, en moments en què l'abast de l'interior no donava cabuda suficient a tots els feligresos, i permetia una millor visualització del predicador, amb les seves expressions i la seva gestualització.³¹

Era també punt de partença i de finalització de les processons, especialment la de Corpus, instituïda en ple segle XIV. Les grans decisions que afectaven a tots,

30 *Els Llibres de privilegis de Tàrrega (1058-1473)*, a cura de Gener GONZALBO I BOU et al., Fund. Noguera, Barcelona, 1997, doc. 25, p. 98.

31 Michele BACCI, *Lo spazio dell'anima. Vita di una chiesa medievale*, Laterza, Roma-Bari, 2005, p. 45-56.

ja sigui en temps de la paeria, com també en èpoques precedents a la formació d'aquesta institució municipal de regiment de la cosa pública, se solien fer dins de l'església i convocant a so de campana; la mateixa o mateixes campanes que servien per cridar als actes litúrgics o marcaven el temps i el ritme de la vila; tant el ritme de la vida pagesa, com també els ritmes i els temps dels mercaders; comerciants, firaires, mercaders i artesans tenien un altre concepte del valor del temps i del treball, però també prenien com a referència el so de la campana.³² Les campanes tancaven el ritme de la jornada amb el toc del *seny del lladre*, al capvespre, per cridar els vilatans a tancar-se dins de les muralles, o clos de la vila, per major seguretat; però també avisaven la mort d'un vilatà, o assenyalaven les celebracions religioses. I quan la universitat decidirà posar un rellotge que marqui el temps i el ritme del dia amb exactitud, aquest serà també un altre element que guardarà l'església i presidirà la gran plaça que és ensems religiosa, cívica i mercantil. Relativament prop de l'església, i del mercat, però ben separat, hi havia serveis públics essencials per a una vila activa i situada, a més, al peu del camí ral i del camí de pelegrinatge a Compostella; em refereixo a l'Hospital del segle XIV,³³ avui desaparegut, que ocupava part de l'actual plaça del Roser, i del qual encara en queda el record pel nom de la via que hi conduïa i que envolta fins a l'actualitat la plaça major i l'església, o sigui, el nucli neuràlgic de la vida comunal.

D'aquesta manera l'espai del mercat, ubicat en un espai públic, cèntric i ben connectat, quedava no sols sota la protecció del comte rei, també quedava acollit per l'església, i per tant en zona de sagrera.

Continuïtat del mercat a Vilagrassa

Sobre la qüestió de la continuïtat del mercat autoritzat el 1185 no n'he trobat referències paleses i feaents. Fins i tot sorprèn que el "Llibre de Privilegis" no reculli normes locals o reials d'aquesta primera etapa d'activitat del mercat local. Cosa que tampoc justificaria negar-ne l'existència. Tot fa pensar que va caure en decadència i àdhuc en desús al llarg del segle XIII; en bona part per la competència del mercat de Tàrrrega que era actiu des de 1242, i també es celebrava el dijous de cada setmana, a partir de la concessió dels *Estatuts i Costums* per Jaume I.³⁴ Justament aquesta coincidència de dies fa impensable que convisquessin un i altre. Quan Jaume I va confirmar (13 de setembre de 1250) a Vilagrassa totes les franquesses concedides per ell i els seus predecessors, no hi fa cap referència al mercat.³⁵

32 Jacques LE GOFF, *Tempo della Chiesa e tempo del mercante*, Einaudi, Torino 1977, p. 3-39.

33 Francesc FITÉ I LLEVOT, *Senderes i hospitals del camí de Sant Jaume a Catalunya*, a "El camí de Sant Jaume i Catalunya", Publ. Abadía de Montserrat, Montserrat, 2007, p. 333-350. També Salvador CLARAMUNT-Prim BERTRÁN, *El Camino de Santiago en Cataluña*, "Medievalismo", 20 (2010), p. 36.

34 Josep Maria SEGARRA I MALLA, *Història de Tàrrrega, amb els seus costums i tradicions*, I, p. 27-28.

35 *Els Llibres de privilegis de Tàrrrega (1058-1473)*, a cura de Gener GONZALBO I BOU et al.,

Sergi Cabrera

Carrer de l'Hospital. Al fons d'aquest carrer, que envolta l'església, hi havia l'antic hospital medieval, que acollia peregrins, menesterosos, passavolants i també els qui en cas de necessitat, durant la celebració de fires i mercats, es feien presents a Vilagrassa. Avui està enderrocat i el seu espai correspon a l'actual plaça del Roser, la del fons de la fotografia.

(Foto de Sergi Cabrera Duran).

Això també explicaria que no fos fins al 29 de novembre de 1328, quan Alfons III el Benigne disposà que es reactivés de nou, i se celebrés tots els dilluns de cada setmana, en lloc dels dijous; i que aquesta restauració de l'activitat comercial setmanal es fes "*circa utilitatem et melioramentum loci predicti*", en condicions similars a les atorgades per Alfons el Cast el 1185, és a dir que mercaders i mercaderies "*venientes ad dictum mercatum dicta die ... sint salvi et securi cum omnibus mercibus suis...*", tant a l'anada, com durant i després al retorn.³⁶

El que hauria pogut ser la recuperació del vell mercat vilagrassenc acabà en no res pel fet que la reina Elionor de Castella, segona muller d'Alfons el Benigne, que tenia com a dot i esposalles les rendes de la vila de Tàrraga,³⁷ considerà que la concessió de mercat a Vilagrassa del 1328 anava en detriment dels seus interessos, tota vegada que el mercat de Tàrraga havia quedat disminuït pel fet de l'auge del mercat setmanal veí de Vilagrassa. El rei Alfons, davant les exigències de la seva esposa, revocà la concessió feta l'any anterior considerant-la que era "*in dampnum dicti mercati Tarrege... que locus insignis est*". I encara afegia "*quod nullo tempore in dicto loco de Villagrassa, per nos et successores nostros, mercatum concedi valeat ullo modo, cum sufficiat in dicta villa Tarrege mercatum singulis ebdomadis celebrari*".³⁸ I això que ambdós mercats se celebraven en dies distints, dilluns a Vilagrassa, dijous a Tàrraga, per tant, amb una competència molt relativa. Era el 18 de febrer del 1329.

No és el primer cop que el rei capgirava les seves decisions en detriment de Vilagrassa i a favor de Tàrraga. Pocs dies abans, el 7 de febrer, ja havia ordenat limitar l'abast de la fira de Vilagrassa a deu dies, pels mateixos motius: "*ut possint destruere seu diminuere nundines dicte ville Tarrage*".³⁹ Per tant és evident que Tàrraga i la reina, ben d'acord, aprofitaven la debilitat d'un monarca amb la salut minvant i preocupat per altres afers peninsulars com la croada contra Granada,⁴⁰ i a més les intrigues de l'ambiciosa reina per afavorir els fills del seu matrimoni amb el rei, en detriment de l'hereu Pere, futur Cerimoniós. Era fàcil capgirar o modificar les decisions preses pel monarca.

El mercat setmanal de Vilagrassa es perdé de nou, i de forma rotunda, per les expressions del document de la cancelleria reial. Tanmateix la universitat de Vilagrassa va clamar davant del monarca tot preguntant-lo que reconsiderés la revocació. Ell mateix ho recorda en la segona i definitiva revocació del privilegi de mercat, feta des de València, el 10 d'abril:

Fund. Noguera, Barcelona, 1997, doc. 8, p. 43-44.

36 A.H.M.T.: Fons de Vilagrassa, Llibre de Privilegis, fol. 236r.-v.

37 Ángeles MASIÁ DE ROS, *Relación castellano-aragonesa desde Jaime II a Pedro el Ceremonioso*, CSIC, Barcelona, 1994, vol. I, p. 230-231.

38 *Els Llibres de privilegis de Tàrraga (1058-1473)*, doc. 75, p. 192-193.

39 *Els Llibres de privilegis de Tàrraga (1058-1473)*, doc. 72, p. 188.

40 Enric BAGUÉ, *Alfons el Benigne*, dins "Els descendents de Pere el Gran" ("Biografies catalanes", VI), Edit. Vicencs Vives, Barcelona, 1961, p. 175.

“Et facta dicta revocacione, universitas dicti loci de Vilagrassa ad nos suos nuncios destinasset ad proponendum causas et rationes ob quas dicta revocatio fieri non debebat, nosque dictum negotium in consilio nostro semel et pluries, auditis partium rationibus, fecerimus recenseri; et, habita super eo matura deliberatione, invenerimus revocacionem ipsam de dicto mercato Villegrasse iuste factam extitisse, cum non fuisset nec esset intencions nostre eidem loco de Villagrassa mercatum de novo concessisse, sed diem mutavisse, si mercatum iam habebant, vigore dicti antiqui privilegii illustris regis Ildefonsi, cuius contrarium apparuit, cum ipsi homines Villegrasse tempore dicti privilegii sive mutacionis diei mercato non uterentur; repererimus etiam ex aliis causis contentis in dicta revocacione ipsam revocacionem iuste fieri potuisse... Immo ipsa concessio seu diei commutatio pro revocata penitus habeatur, nec nos aut nostri...”⁴¹

L'estreta vinculació de la reina amb Tàrrrega o de la vila Tàrrrega amb la seva senyora, la reina Elionor de Castella, féu que a instàncies del municipi targari, la reina confirmés de nou, el 19 de febrer de 1330, la negativa a conservar el mercat de Vilagrassa, en tant que rivalitzava amb el de Tàrrrega.⁴² Fins i tot la limitació que cau sobre els habitants de Vilagrassa, per part de la reina Elionor, comporta amenaces: *“sub certa pena nostro erario imponenda, ne aliquis vadat ad mercata locorum ipsorum prelatorum, nobilium, militum seu aliarum aciam personarum...”*⁴³

La qüestió del mercat és tan sols un dels aspectes que tensionen, i de quina manera, les relacions entre les dues viles a la primera meitat del segle XIV; i la desaparició del mercat a Vilagrassa serà una de les causes que portaran a la crisi de la vila, i crisi sobretot financera. Vilagrassa va ser la primera població catalana (1350) a qui el rei concedia poder posar imposicions sobre determinats productes (pa, vi, carn i oli), a més d'un onzè sobre les collites de cereals, verema i safrà, per un període de tres anys,⁴⁴ i això:

*“cum universitas et singulares dicte ville mole debitorum sint valde oppresi hesitetisque ne propter debita ipsa universitas et eius singulares ad irreparabilem destructionem possent devenire...”*⁴⁵

Als greuges derivats de la liquidació del mercat, cal apuntar-hi també les greus tensions entre ambdues viles, que portaren fins i tot a violències entre els seus habitants, i que es canalitzaren el 1332 amb paus, avinences i composicions entre

41 *Els Llibres de privilegis de Tàrrrega (1058-1473)*, doc. 76, p. 193-195.

42 *Els Llibres de privilegis de Tàrrrega (1058-1473)*, doc. 89, p. 212-213.

43 *Ibid.*, doc. 106, p. 245.

44 Jordi MORELLÓ I BAGET, *Els impostos sobre la renda a Catalunya: redelmes, onzens i similars*, “Anuario de Estudios Medievales”, 27 (1997), p. 911.

45 A.C.A.: Cancelleria, reg. 891, f. 14r.

llurs paers i síndics:⁴⁶ “...*licenciam faciendi tales composiciones seu avinencias inter tales rixam inter se habentes et verba iniuriosa proferentes...*”⁴⁷ Tot plegat causà desprestigi i demèric de la població més dèbil i dificultà la presència de negociants i mercaders vilagrassencs en llocs de senyoriu eclesiàstic com Verdú, o baronial, com Bellpuig o Agramunt.

El llarg i intens regnat de Pere el Cerimoniós (1336-1387) tingué per a Vilagrassa resultats contradictoris. La qüestió del mercat, com una de les solucions a l'economia decadent de Vilagrassa –ja hem comentat la creació d'un onzè i nous impostos el 1350–, reflatà a inicis del regnat. Reclamaren al nou monarca, clarament advers a la política duta a terme per la seva madrastra Elionor, que restituís el desaparegut mercat dels dilluns. Tàrrega, davant la possibilitat que de nou la competència d'un mercat proper l'afectés sensiblement, no dubtà a presentar-se davant del rei, aleshores al palau reial de València (19 de novembre de 1341) argumentant que Vilagrassa està “*a dues treyts de balesta, et sia un carrer d'aquesta*”; i encara “...*si atorgavets dia de mercat, seria gran perjudici e dampnatge de les rendes que Vos prenets e avets acostumats de prendre en Tàrrega, a dia de mercat tan gran, Senyor, que per cascun an se'n minvarien de tres milia sòlidos e més...*” i ho remarquen tot recordant que “*aquels qui comprien a die de mercat de Vilagrassa no vendrien per comprar al mercat de Tàrrega...*”⁴⁸

La resposta a les pressions de la universitat de Tàrrega arribaren el 9 de gener de 1342, quan el rei Pere atorgà de nou el mercat del dilluns, amb tots els privilegis i proteccions acostumades per als mercaders i l'espai del mercat i les mercaderies negociades. El Cerimoniós argumentava la mala praxis de la seva madrastra en contra de Vilagrassa, i justificava la devolució del privilegi de mercat invocant les Constitucions de Catalunya que impedièn el revocament fet per la reina Elionor, o a instàncies d'ella.⁴⁹ El monarca, necessitat de diners després de la costosa campanya contra Granada, i la més que previsible contra Jaume III de Mallorca, arrencà de la universitat de Vilagrassa una substanciosa compensació de 3.000 s.b. Això, unit al pagament de la *questia* aquest mateix any, obligà la universitat de Vilagrassa a vendre dos “*censals*” per valor de 8.333s. 4d.b.⁵⁰ La bona disposició del rei s'explica en part per la compensació econòmica que esperava de la universitat, però la defensa dels mercats, sobretot a les zones rurals i allà on ja n'hi havia hagut tradició, s'emmarca també en el projecte reial d'assegurar al màxim la dinamització del mercat del blat en una etapa en què s'havia sortit de caresties, amb preus exorbitants (1333), i s'anunciaven l'arribada de temps gens falaguers, sobretot entre 1345 i 1365.⁵¹

46 *Els Llibres de privilegis de Tàrrega (1058-1473)*, doc. 99-101, p. 228-231.

47 *Ibid.*, doc. 100, p. 229.

48 Josep Maria SEGARRA I MALLA, *Història de Tàrrega, amb els seus costums i ...* I, p. 132.

49 A.H.M.T.: Fons de Vilagrassa, *Llibre de Privilegis*, fol. 237r.-239r.

50 Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *La Corona en los orígenes del endeudamiento censal de los municipios catalanes (1343-1344)*, dins “Fiscalidad de Estado y fiscalidad municipal en los reinos hispánicos medievales”, Casa de Velázquez, Madrid, 2006, p. 244, 251 i 256.

51 Ramon D'ABADAL, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*,

És prou coneguda i reiterada l'animadversió entre les dues universitats d'ambdues viles reials. El segle XIV es caracteritzà precisament per les tensions constants obertes per qualsevol motiu, sigui l'ús dels comunals, de les aigües o els conflictes pel mercat i després també per la fira. Després de la Pesta Negra (1348) el Cerimoniós constata, adreçant-se als paers de Tàrraga, que "*ad nostrum sepius pervenit auditumque quod inter vos et universitatem et singulares Villegrasse quod discplicenter referimus guerra fuit*".⁵² Uns detallats capítols d'acords per tal que "*hagen a fer pau*", hauria hagut de posar fi a dècades de litigis, per qüestions molt diverses, de prelació, de competència econòmica, d'interferències administratives, i de representació davant de les corts i parlaments generals del Principat. No obstant això, les confrontacions seguiran per qüestions molt diverses, com l'ús de peixeres, béns comunals, i sobretot la qüestió de la fira, un altre dels grans punts de fricció que provocarà tota mena de tensions al llarg del segle XIV. I el mercat de Vilagrassa en pagarà les conseqüències. La seva viabilitat restarà frenada per la senyorialització de la vila, per la rivalitat amb Tàrraga, per la menor força demogràfica i econòmica de Vilagrassa enfront de la seva veïna. Entrava així, amb daltabaixos i incerteses a l'època moderna. Tanmateix, l'únic "*Llibre de Consells*" conservat, del segle XVII, encara ens parla de la figura del mostassaf, de forma reiterativa. Indici que el mercat encara era actiu a Vilagrassa i havia superat les èpoques més dures de les crisis baixmedievales?

LA FIRA

Les fires, com a segon estadi en el procés evolutiu de l'activitat comercial, es caracteritzen sobretot per la periodicitat, limitada a un cop o dos a l'any (fira i retorn de fira), a cadascuna de les viles o ciutats que la tenien. A més, la fira acull i reuneix un nombre molt més gran de mercaders i negociants, i àdhuc atreu activitats de tota mena, fins i tot les que es consideren marginals, amb joglars i saltimbanquis; la durada és força més llarga (una setmana o més) i els productes que s'hi ofereixen o s'hi poden trobar són de molta major rellevància. Fins i tot algunes acabaran tendint a una certa especialització, de forma rellevant en el cas de la ramaderia (Verdú, Salas de Pallars, etc.).

Tot i els precedents, escassos, de fires del segle XI, no hi ha dubte que el període d'eclosió del sistema firal a Catalunya fou la segona meitat del segle XII i sobretot el XIII. La relació de municipis amb fira al llarg d'aquestes dues centúries és considerable i dóna fe de l'abast i la transcendència d'aquesta activitat mercantil de gran abast: Besalú, Moià, Montcada, Tremp, Vilafranca, Corbins, Puigcerdà, Vilagrassa, Santpedor, Barcelona, Cervera, Montblanc, Solsona, Balaguer, Terrassa, Manresa... han de figurar en qualsevol relació de les fires més primerenques que es troben en l'espai català.

Edic. 62, Barcelona, 1972, p. 33.

⁵² *Els Llibres de privilegis de Tàrraga (1058-1473)*, doc. 141, p. 291.

Els comtes reis les impulsen en tant que són fonts de rendes i de tributs, a la vegada que prestigi i solvència per a l'autoritat que la controla i l'ha autoritzada, a més de promoció dels mateixos mercaders i negociants que hi van, com també de les mercaderies especialitzades que s'hi ofereixen.

Vilagrassa és un cas gairebé singular. Obtingué el privilegi de reunir fira per Tots Sants en la seva carta de poblament i franquesa de 1185, junt amb la concessió de mercat, que ja hem considerat. Tanmateix no sabem si aquest privilegi de fira tingué una aplicació real. Ni tampoc sabem si arrelà per gaire temps o amb certa continuïtat. De fet, la concessió del privilegi de fira no implica forçosament que aquesta anés endavant, ja que requereix moltes condicions a més del privilegi reial. La universitat i els seus dirigents s'hi han d'implicar fins al fons; han de fer crides prèviament per convocar els mercaders i negociants; s'ha d'habilitar l'espai adequat per instal·lar-hi les parades, allotjar els mercaders; assegurar-se que hi hagués els hostals adequats i suficients, així com l'avituallament adequat per a un nombre considerable de forasters i passavolants; tenir cura dels accessos a la vila; acomodar espais per al bestiar objecte de transacció; assegurar la pau i l'ordre; etc.⁵³

La celebració o convocatòria d'una fira suposava sempre moltes coses més que el simple intercanvi o compra venda. Era també el lloc adient per fer tota mena de pactes, des dels matrimonials, pactes entre famílies de poblacions diverses, pagaments de deutes, contractes d'arrendament, d'establiment de terres, de compra-venda de terres i d'immobles urbans, pactes per obrir negocis a mitges, i òbviament l'indret i el moment adequats per a l'activitat del notari, que donava fe i posava per escrit tot això acordat,⁵⁴ i que a Vilagrassa havia estat concedida al municipi per Jaume I, el 1264.⁵⁵ El notari quan actuava en plena fira solia prendre unes notes dels tractes acordats, que més tard redactaria de forma sencera per a cadascuna de les parts interessades i àdhuc per deixar-ne constància en els protocols notariais.

Entre els requisits imprescindibles o bàsics per a la continuïtat i l'èxit de la fira, hi havia el fet de tenir un hinterland o àmbit geogràfic suficient i assegurat. Hom estima que una distància de quatre llegües o 28 km de radi entre cada població amb activitat firal era imprescindible per assegurar l'èxit de la convocatòria. El requisit, com és obvi, no el complien ni Vilagrassa ni Tàrraga, que no solament es feien ombra entre elles mateixes, sinó també amb altres poblacions que veieren més

53 María Luz RODRIGO ESTEVAN, *Días feriados a fines de la Edad Media*, "Aragón en la Edad Media", 16, (2000), p. 719-738.

54 Ibid., p. 734.

55 Ambrosio HUICI MIRANDA-María D. CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I de Aragón*, V, Anubar, Zaragoza, 1988, doc. 1387, p. 87-88. La concessió d'escribania a Vilagrassa disposa que hi hagi "scriptores qui ibi officium notarie exercean et ad ipsum officium boni sint et suficientes atque legales. Qui quidem testamenta et cartas vendicionis et aliorum quorumlibet contractuum et acta, atestaciones et quaslibet alias publicas scripturas publice ibi face possint et faciant sine impedimento et contradictio..." És interessant remarcar que el privilegi reial disposa que els habitants de Vilagrassa no estiguin obligats a fer els capitols matrimonials, ni testaments, ni cap altre contracte per part del rector ni de cap clergue.

tard l'aparició de les seves pròpies fires, com Cervera, Verdú (1378), Agramunt o Bellpuig (1323).⁵⁶

No podem precisar els inicis reals o “de facto” de la fira a Vilagrassa. Com dèiem, un esdeveniment d'aquesta mena, la fira, no s'endega amb facilitat. De tota manera sembla que la fira deuria existir i era prou notòria al segle XIII. Caldria comprovar quina fou la relació entre aquesta fira i la que es creà a Tàrrega el 8 de març de 1242, per part de Jaume I,⁵⁷ per ser celebrada el dia de sant Mateu evangelista i amb vuit dies de durada; just quan es feu la concessió a favor dels targarins dels seus estatuts i costums.⁵⁸

No coneixem quina era la influència, abast i incidència de la fira de Vilagrassa. Deuria haver entrat en decadència per motius múltiples i imprecisos. Fa l'efecte que s'hauria anat esvaint, tot i que no desapareixent. S'observa per la reacció ràpida de la universitat de Vilagrassa quan la reina Blanca d'Anjou, esposa de Jaume II, va atorgar el retorn de fira⁵⁹ a favor de Cervera el 21 de juliol de 1301, de set dies de durada, que començaria en la festa dels sants Simó i Judes (28 d'octubre). Aquesta ampliació del temps firal a favor de Cervera coincidia i se solapava amb la fira de Vilagrassa que girava al voltant de la festa de Tots Sants (u de novembre). Per aquest motiu, la universitat de Vilagrassa decidí defensar la seva antiga prerrogativa, la més antiga entre les tres viles reials. Així, el 27 de setembre de 1301, “*comparuerunt in curia nostra [diu el rei] procuratores seu nuncii ville nostre de Villagrassa*”, alegant que aital concessió a favor de Cervera es feia en perjudici i greu dany de la seva universitat, tota vegada que fins aleshores tenien el costum de celebrar-la vuit dies abans i vuit dies després de la festa de Tots Sants, tal com assenyalava el privilegi de franquesa d'Alfons el Cast.⁶⁰ Aquesta afirmació dels procuradors de Vilagrassa davant del monarca, en deixar ben clar que la seva fira se celebrava “*fins aleshores*”, no deixa cap dubte de la continuïtat de la seva celebració.

El prec de la universitat de Vilagrassa fou atès pel rei, que corregia l'anterior donació de la seva esposa, la reina Blanca, i fixava el “*retorn de fira*” de Cervera entre el 24 i el 30 d'octubre, i la fira de Vilagrassa a celebrar des del 31 d'octubre fins al dia de sant Martí (11 de novembre).⁶¹ Sembla evident que d'aquesta decisió reial Vilagrassa hi sortí perdent, i molt. Dels quinze dies que tenia autoritzats de fira, des dels temps del comte rei Alfons I, Vilagrassa n'havia perdut tres. Tanmateix la continuïtat d'aquesta important trobada mercantil continuava garantida. A més,

56 Carme BATLLE I GALLART, *Fires i mercats. Factors de dinamisme econòmic i centres de sociabilitat (segles XI a XV)*, p. 96.

57 Josep Maria SEGARRA I MALLA, *Història de Tàrrega, amb els seus costums i ... I*, p.72.

58 Ibid., p. 26-29. *Els Llibres de privilegis de Tàrrega (1058-1473)*, doc.6, p. 42.

59 Amb l'expressió “retorn de fira” per a Cervera es vol dir que ja n'hi havia una altra, la primera i principal, que se celebrava al voltant de la festa de sant Miquel (29 de setembre), tot i que no en coneixem la data de fundació o creació.

60 *Els Llibres de privilegis de Tàrrega (1058-1473)*, doc. 23, p. 57-60.

61 *Els Llibres de privilegis de Tàrrega (1058-1473)*, doc. 23, p. 59.

com recorden Miquel Gual⁶² i M. Dolores López, a les tres fires –Cervera, Tàrraga, Vilagrassa– s’hi destaquen una important presència de mercaders de molts indrets del Principat, sobretot de la Catalunya central, i òbviament els procedents de l’entorn més proper, del que coneixem com a Terres de Lleida o Terres de Ponent. Les tres fires estan imbricades en una xarxa de rutes resseguides pels firaires (Vid. mapa) A Vilagrassa n’hi arriben molts que abans o després han passat per Copons, Cervera, Tàrraga o Santa Coloma.

Al llarg del període central del segle XIV es donen una sèrie de factors que afavoriren el declivi o el qüestionament de la fira de Vilagrassa. D’entrada, la rivalitat amb Tàrraga va ser letal per a una Vilagrassa amb menys força demogràfica i política; el suport a ultrança de la reina Elionor de Castella, senyora de Tàrraga, a favor de la seva vila, va ser sempre en detriment de la veïna i rival menys poderosa. Les tensions entre ambdues arriben a l’extrem de dificultar o qüestionar la presència dels síndics de Vilagrassa a les Corts del Principat (Vilafranca, 1353).⁶³ I la continuïtat o la durada de la fira va ser qüestionada (“*materiam contencionis, controversie et qüestionis*”), tot i les invocacions dels “*paciaris et probos homines Villegrasse*” invocant “*dicti homines Villegrasse... ultra tempus eis concessum per provisiones regias seu indultum...*”;⁶⁴ la decisió de 20 de març de 1355 per part de l’infant Pere, comte de Ribagorça, germà i lloctinent del rei Cerimoniós,⁶⁵ fou la de reconèixer la fira de Vilagrassa de Tots Sants fins a deu dies, però prohibint taxativament que es pogués allargar més enllà en tant que anava en detriment de les fires de Tàrraga. La limitació a deu dies fou de nou qüestionada davant del monarca, i Pere III confirmà el 18 de gener de 1356 la sentència del seu germà, l’infant Pere, tot deixant com a estable la durada de deu dies, i afirmant el rei que “*non maius interesse nostrum vertitur in aumento seu detrimento Villegrasse quam ville Tarrege, cum ambe ipse ville sint loca regalia et ad nos nostrumque patrimonium pertinere noscantur*”.⁶⁶

A la rivalitat amb Tàrraga i la reducció de dies de fira, s’hi afegí la seva segregació del Reial Patrimoni. Fou un fet determinant que Vilagrassa, junt amb Tàrraga i Montblanc (1357), fossin cedides al comte castellà Enric de Trastàmara.⁶⁷

62 Miguel GUAL CAMARENA, *La feria de Cervera y sus privilegios (s. XIV)*, dins “Martínez Ferrando, archivero. Miscelánea de estudios dedicados a su memoria”, ANABA, Barcelona, 1968, p. 181-196.

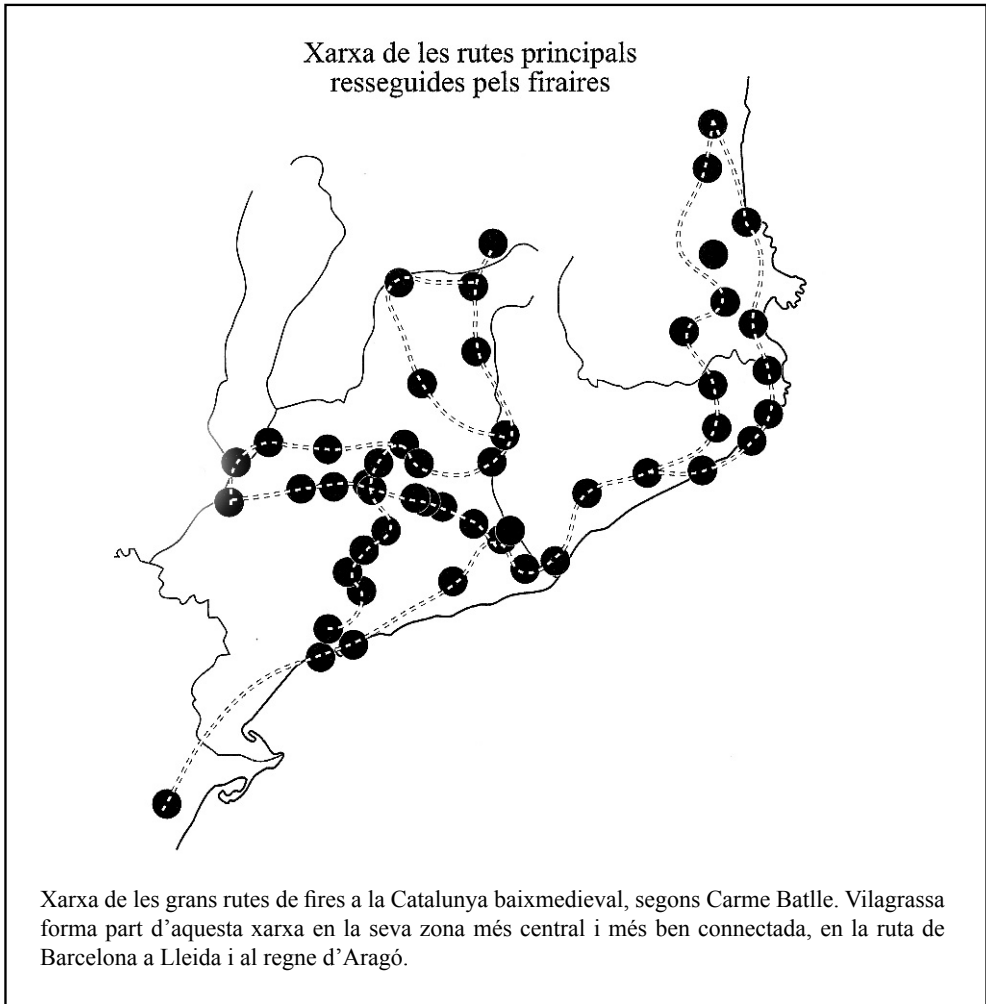
63 *Els Llibres de privilegis de Tàrraga (1058-1473)*, doc. 146, p. 304-305.

64 *Els Llibres de privilegis de Tàrraga (1058-1473)*, doc. 167, p. 325.

65 El rei estava en plena activitat bèl·lica per la campanya contra Sardenya.

66 *Els Llibres de privilegis de Tàrraga (1058-1473)*, doc. 173, p. 340.

67 Angels MASIÀ DE ROS, *Relación castellano-aragonesa desde Jaime II a Pedro el Ceremonioso*, CSIC, Barcelona, 1994, vol. I, p. 258-260. Sobre el rebuig de les poblacions traspasades al comte castellà, com a compensació d’ajuda militar, val la pena recordar l’opinió de l’autora (p. 260): “Si tenemos en cuenta el estado de cosas en esta época, la natural tendencia de los habitantes de las villas y toda clase de localidades a depender directamente del monarca, nos explicamos de sobra la actitud de dichas poblaciones, resistiéndose a ser objeto de donación al bastardo castellano”.

Que se li tornés a cedir el 1362, i encara més tard a Felip de Castro (1366), després de l'assumpció de la corona castellana per part del seu cunyat, Enric II de Castella, dit "el de las mercedes". La segona meitat del segle XIV serà un temps de constants canvis de senyors, en detriment de l'estabilitat i seguretat.⁶⁸

Aquests fets, d'entrada, i malgrat que Vilagrassa era una vila notòria, amb 89 focs o cases el 1365, la vinculació directa amb la Corona s'havia trencat pels interessos i necessitats immediates de la monarquia. Això esdevenia en un moment de crisi generalitzada, amb la Pesta Negra (1348) enmig, que delmà substancialment la població catalana, i desestabilitzà amb força l'economia i la societat, així com

⁶⁸ A més dels susdits, Vilagrassa fou cedida a la reina Elionor de Sicília (1369), i a l'infant Martí, futur Martí l'Humà, el 1381, que la vengué al Consell de Cent de Barcelona, junt amb Tàrraga, Tarrassa i Sabadell, i les baronies d'Elx i Crevillent. Només el 1460 retornà temporalment a la Corona.

l'emergència de Cervera, vila de corts i parlaments, i que, protegida pel Cerimoniós, s'assegurà els seus privilegis mercantils en detriment de les poblacions veïnes més dèbils i, a més, en mans alienes a la Corona. Amb això es trencava el vincle directe i fins es feia incerta la tradicional protecció del monarca envers les seves antigues viles i ciutats.

Precisament, la cessió en feu de Vilagrassa, Tàrrega, Montlbanc, Castelló de Borriana, Vila-real, Tamarit de Llitera, Ricla i Èpila, a favor del germanastre del rei de Castella, Enric de Trastàmara, era el pagament o la compensació per l'ajut que s'esperava d'ell en la guerra contra Pere I el Cruel, amb l'encàrrec de defensar el regne de València contra les amenaces castellanen. El Cerimoniós volia teixir aliances fermes en un moment de gran incertesa en la frontera entre les dues grans Corones peninsulars.⁶⁹ Enric de Trastàmara, que retingué en dos moments diferents tots aquests importants senyorijs desgallonats del Reial Patrimoni, actuà en diverses ocasions en qüestions que afectaven les universitats, i sobretot en els conflictes que seguien vius per la qüestió de la fira, entre Tàrrega i Vilagrassa. A les demandes i reclamacions dels paers de Tàrrega contra els drets i les aspiracions dels vilagrassencs, presentades personalment a Tamarit de Llitera, el comte de Trastàmara hi respongué (23 d'octubre de 1357) confirmant les precedents sentències, que mantenien la supeditació de la fira de Vilagrassa als interessos de Tàrrega. La sentència del comte castellà s'expressa en aquests termes:

“... que el inffant don Pedro, fijo del rey don Jaime de buena memoria, conde de Ribagorça et de las Montanyes de Prades assí como a procurador y teniente lugar por el señor rey don Pedro agora regnante en el año que passó a Cerdeña dio una sentencia contra los paheres et omes buenos et universidades de las dichas villas de Tarrega et de Vilagrassa en e sobre la cuestión que havia en las ferias et sobre las / ferias de las dichas villas, las quales supplicaciones et questiones que sobre las ferias de los dichos lugares havia el dicho señor inffant don Pedro por su sentencia deffinitiva declaró que las ferias de dicho lugar de Villagrassa comience la fiesta de Todos los Sanctos en cada un año, duraderas por diez días continuamente siguientes, entre el qual tiempo et días todos et cada uno que vinieren a las dichas ferias de dicho lugar de Villagrassa et en las dichas ferias estantes et de aquellas tornantes se alegrassen de todos et cada unos privilegios et inmunidades por los señores reyes de Aragón en favor de las dichas ferias atorgados. Empero, passados los dichos diez días non sean ferias en el dicho lugar de Villagrassa antes passados los dichos diez días las dichas ferias sean fermadas, e los mercaderes e otros cualesquiere que en el dicho lugar fincaren fazentes mercaderías no se alegren ne alegrar se puedan después de los dichos diez días de algunos privilegios inmunidades o llibertades en favor de las dichas ferias atorgadas o atorgadoras. Et por tal de tirar toda ocasión de non pertorbar las de las ferias de Tàrrega

69 Rafael TASIS I MARCA, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, Edit. Vicens Vives, Barcelona, 1962, p. 71-73.

*ne de no fazer perjuicio ne detrimento a aquellas ferias que luego sin medio alguno se siguen después, las ferias de Villagrassa el dicho Inffante declaró en la dicha su sentencia el vedo que algun mercadero estraño o privado o qualquier otra persona en el dicho lugar de Villagrassa no gose e presumesca después los dichos diez días de ser declarada solemnidad de ferias et obradores, tablas o otras mercaderias de qualquier linatge o figuras sean en público tener en el dicho lugar de Villagrassa, es a saber en aquellos lugares et otros comprando, vendiendo o en otra manera públicamente con aquella solemnidad et manera en las quales se compra e se vende et en otra manera se fazen mercaderias dementre las dichas ferias sean celebradas, mas si en aquel lugar de Villagrassa los mercaderes o qualesquier otros allí quisieren quedar et sus mercaderias comprar et vender et conraher en qualquna manera puedanlo fazer dentro las casas et en otros lugares segunt que en otro tiempo se compre e se vende e se fazen mercaderias en el qual tiempo no se celebran ne se tienen las dichas ferias e non en otra / manera so pena de cien morabatinos de oro”.*⁷⁰

El 31 de març de 1358 Pere III s’avingué a autoritzar un altre canvi de dates de la fira de Cervera, a prec dels síndics de la universitat. D’aquesta manera la fira s’iniciaria la vigília de la festa de santa Eulàlia, del mes d’octubre, i duraria fins a la vigília de Tots Sants, amb la possibilitat de ser perllongada els altres deu dies següents, “*si volueritis et vobis videbitur, vestra propria auctoritate valeatis...*”⁷¹ No solament deixava en mans del municipi la possibilitat d’allargar la fira i, per tant, fer-la coincidir amb els mateixos dies de la de Vilagrassa, també el rei es comprometia a no separar mai Cervera del domini reial, ni del comtat de Barcelona.⁷²

Les queixes de les dues poblacions de Tàrraga i Vilagrassa, que se sentien agreujades i disminuïdes en els seus drets i privilegis, no van ser escoltats; ans, el 1359 de nou Pere III confirmà la concessió feta a favor de Cervera, malgrat les interferències o els danys que pogués causar a les altres dues viles.⁷³ Ja hem dit, però, que en aquests moments estaven en mans del comte Enric de Trastàmara. Les deferències envers Cervera arribaren al punt que el monarca permeté a la seva paeria la possibilitat de dictar ordinacions per al bon regiment d’aquella trobada. La data de 1359 és un dels punts més forts d’inflexió per a l’activitat firal de Vilagrassa, no tant per la rivalitat de les veïnes, sinó per l’opció del rei Cerimoniós a favor d’una de les tres viles que competien: Cervera.

De tota manera, la universitat de Vilagrassa no es va donar per vençuda i va intentar d’aconseguir acords amb els prohoms de Cervera i mantenir d’aquesta manera no sols el prestigi de la seva trobada mercantil sinó també mantenir una font

70 AHCT: LPV, f. 234v.

71 Max TURULL I RUBINAT, et al., *Llibre de Privilegis de Cervera (1182-1456)*, Fund. Noguera, Barcelona, 1991, doc. 68, p. 174-175.

72 Ibid., doc. 70, p. 178-180.

73 Ibid., docs. 71 i 72, p. 181-202.

de riquesa tant per a la pròpia vila com per als seus habitants. I això no era fàcil, tenint en compte la força de Cervera, i el problema d'haver de compartir mercaders i també un espai similar en un context de clara recessió i dificultats. L'any següent, 1360, el batlle reial de Cervera acollia el prec dels paers de Vilagrassa per tal que es fes crida pública, donant a conèixer les franqueses i llibertats de la fira de Vilagrassa, i, per tant, atraient possibles firaires. La sollicitud fou presentada per Ramon Solmer, síndic de Vilagrassa, en nom del consell, i en aquests termes:

Als molt honrats, savis e molt discrets tots e sengles veguers, batles e corts e a tots altres oficials, axí reals com no reals, als qualls las presens pervenran, en Pere de Josa, batle de Vilagrassa per lo molt alt senyor rey, e los paers de la dita vila, saluts ab tota honor. A la gran discreció de cascú de vosaltres, per tenor de les presens, certificam que lo molt alt senyor Rey damunt dit [Pere el Cerimoniós] ha feyta una ordinació o establiment sobre les fires del dit loch e encara après de les dites fires en qual manera los mercaders o altres persones puxen star, comprar e vendre en la dita vila, lo qual stabliment és inserta e encorporat en una letra que lo portador de les presens porte e us mostrarà, sagelada ab los segells de nós dits batle e paers, per què molt curosament la discreció vostra e de cascú de vós et afectuosament supplicam e pregam que, com requests serets cascun de vós, cridar fazats públicament per los lochs acostumats, segons que lo senyor rey en aquella mane, res no menys les franqueses [e] llibertats que los pròmens d'aquell loch los donen, zo és llibertats de taules e botigues e de imposicions, saul de pa e de vi e de carn que en menut compraran, car lo portador de les presens satisfarà a les messions justes que per aquesta raó vos convenrà de fer. Nós, emperò, som e ns oferim apareyllats ab acabament de fer per vós e per cascú de vós e vostres oficis, en son cars e divers, semblants coses e maiors. Data in Villa grassa, XXVI die octubris anno a nativitate Domini M^oCCC^oLX^o.⁷⁴

El 1379, els prohoms de Vilagrassa van proposar en ple període firal, al Consell i paers de Cervera, que s'avinguessin a limitar o reduir els dies assignats a la seva fira per tal que mercaders i comerciants poguessin combinar i participar a les dues, tot i sent ben conscients, que la de Cervera era la fira emblemàtica i de referència; però amb això s'intentava salvar els mínims i garantir la continuïtat de la de Vilagrassa. La proposta era que Vilagrassa renunciaria que fos la festa de Tots Sants el moment central i el referent de la seva convocatòria, des dels temps inicials. Cervera s'apropriaria del temps que va de l'u de novembre fins a l'11 d'aquest mes, festa de sant Martí de Tours. A partir d'aquesta data, els mercaders i comerciants podrien traslladar-se a la de Vilagrassa. Les autoritats de Vilagrassa, conscients de la seva situació de debilitat enfront de la rivalitat de Cervera, però també de Tàrraga,

74 Agraieixo al Dr. Josep Maria Llobet i Portella que m'hagi facilitat aquest document, procedent de l'ACSG, Fons notarial, Cervera, 2, Jaume Ferrer, "Protestos", 1360, f. 128. El document sencer apareix publicat en aquest volum, en el treball "Documents sobre la vila de Vilagrassa (1360-1841)", ponència del Dr. Llobet a aquestes Jornades.

s'avenien fins i tot a renunciar a una part ben important dels guanys derivats de la fira i oferien al Consell cerverí la meitat de totes les imposicions de Vilagrassa. Sens dubte, l'oferta denota una situació d'ofec i d'agafar-se a l'últim recurs per tal de salvar la situació i evitar al màxim la competència i rivalitat de dues fires que a més de pròximes en l'espai, se solapaven temporalment. El Consell de Cervera va acceptar la proposta, de manera que, acabada la trobada de Cervera, els mercaders podien anar a la de Vilagrassa, i només a la de Vilagrassa. El prec i proposta del Consell de Vilagrassa fou escoltat pel de Cervera el 10 de novembre, i l'aprovà i acceptà el dia 12, i àdhuc l'aplicà acte seguit.⁷⁵

Aquesta decisió de Cervera posava en evidència qui liderava l'economia i els mercats en aquest espai de Segarra i Urgell. I en la determinació de 1379 encara deixa clar l'aliança entre Cervera i Vilagrassa per limitar i controlar les activitats de la rival Tàrrega.

En qualsevol cas, les dates atorgades o reconegudes per a celebrar les fires no eren desfavorables. La pagesia sobretot, i àdhuc els ramaders, tenien una certa llibertat en les tasques del camp per dedicar-se a negociar, comprar o vendre. La festa de Tots els Sants, una de les més antigues i celebrades de la Cristianitat, pràcticament és cobdiçada per les tres viles que disputen la fira; com també ho és l'entorn de la festa de sant Martí (11 de novembre), un moment que el calendari i la tradició recorden per la seva bonança climatològica.

D'altra banda, el fet que el Cerimoniós, tot i la preferència per Cervera, permetés i recolzés la fira de Vilagrassa així com la de Tàrrega, caldria entendre-ho no sols per l'interès dels vilatans i de les respectives paeries, ans també per l'interès i la previsió de la monarquia, que en plena crisi demogràfica i de subsistència i d'aprovisionament, hauria intentat assegurar els circuits comercials, sobretot els que garantien els aliments i especialment els cereals. Mercats i fires apopen productors i consumidors, llocs d'excedents i llocs deficitaris.⁷⁶

En el cas de Vilagrassa, la decadència general del segle XV, fruit del llast dels cicles pestilents del segle XIV, i després incrementada per la Guerra Civil del 1462-72 anà en detriment de la població més dèbil, que a més, comptava amb el factor ben negatiu d'haver estat cedida a múltiples senyors. Després del comte de Trastàmara, passà a Felip de Castro (1366), més tard a la reina Elionor de Sicília, tercera esposa del Cerimoniós; posteriorment a l'infant Martí (1381), al Consell de Cent de Barcelona (1391), per retornar a la Corona per breu temps (1460). Excessius canvis, i senyors molt llunyans, amb altres interessos que ben poc tenien a veure amb la voluntat del consell de Vilagrassa de mantenir i conservar la seva fira, i assegurar el seu prestigi i influència. Tampoc hi ajudà gens la política municipal de Ferran el

⁷⁵ Max TURULL I RUBINAT, *Intercanvi comercial, fira i mercat a Cervera entre 1136 i 1392*, p. 30-31.

⁷⁶ Josep Maria SALRACH, *El hambre en el mundo. Pasado y presente*, PUV-Universitat de València, 2012, pp. 142-153.

Catòlic, que no sols modificà profundament els sistemes de govern dels municipis catalans, també creà noves fires, concentrant les antigues o suprimint-les o deixant-les morir.

Cal preguntar-se també per l'espai físic de la fira. Com en el cas del mercat, la fira sempre requerirà un espai obert, ben comunicat, amb possibilitats d'entrar i sortir i fer-ho amb un volum considerable de mercaderies. Tot i que no tenim proves feaents del lloc on deuria reunir-se la celebració, no es descartable que, com en altres viles i ciutats catalanes, per exemple la propera Cervera, mercat i fira tinguessin el mateix espai;⁷⁷ com també passava a Balaguer. No em sembla agosarat suposar que fos el mateix espai de mercat per a la trobada firal de Vilagrassa.⁷⁸ Senzillament hauria pogut ocupar més espai, seguint els dos carrers actuals d'Anglesola i de Tàrrega, així com estendre's també i omplir l'espai de la veïna plaça del Sitjar, idoni per a grans trobades de mercaders i firaires, especialment en el cas de bestiar, que, sens dubte, i com arreu, tenien el seu propi àmbit ben marcat i definit, com l'havien de tenir també els diversos productes ofertats.⁷⁹

La manca de llibres del consell i d'ordinacions municipals, avui per avui illocalitzables, no permeten fer altres suggeriments o hipòtesis més fonamentades. Amb tota seguretat ens parlarien de taules i bancs per exhibir la mercaderia, així com la disposició d'aquestes taules en l'espai de la fira o del mercat. Aquestes taules es muntaven a l'aire lliure, i podien i solien estar protegides de les inclemències del temps mitjançant alguna cobertura. En no haver-hi porxos en la sistematització urbana de Vilagrassa, fa difícil imaginar on deurien refugiar-se els mercaders en cas de pluja forta; potser algunes entrades de cases, o també l'interior de l'església, fet que no era inusual ni a la Corona catalanoaragonesa ni a França,⁸⁰ malgrat que aquesta pràctica enutgés les autoritats eclesiàstiques; al cap i a la fi l'església era també lloc de reunió i punt de trobada de la comunitat vilatana.⁸¹

L'espai de reunió i intercanvis, especialment el de la fira, es marcava per tal que tothom sabés quin era l'àmbit protegit per l'autoritat reial. Sovint aquest marcatge es feia mitjançant banderes o pals, així com també s'indicava en el moment de la crida o de convocatòria feta pels nuncis a diversos llocs de la pròpia Vilagrassa. La durada de la fira obligava els paers, així com el batlle, a tenir garantides la seguretat i inviolabilitat tant del lloc com dels productes ofertats, que solien quedar-se diversos dies al mateix indret; a la vegada que havien de posar ordre entre els mercaders i

---

77 Carme BATLLE I GALLART, *Fires i mercats. Factors de dinamisme econòmic i centres de sociabilitat (segles XI a XV)*, p. 120.

78 *Ibid.*, p. 120 i 125.

79 Franz IRSIGLER, *La fonction des foires dans l'integration des économies européennes au moyen âge*, dins "Fiere e mercati nella integrazione delle economie europee. Secc. XIII-XVIII. Prato, 8-12 maggio 2000", Le Monnier, Prato, 2001, p. 63.

80 *Ibid.*, p. 129.

81 Josep BAUCCELLS I REIG, *Vivir en la Edad media: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*, vol. II, p. 11001102.

Plaça del Sitjar de Vilagrassa. Fou l'espai d'expansió de l'activitat firaire de la vila, com a àmbit d'ampliació i perllongació de la presència de mercaders i artesans en les convocatòries anuals de fira (foto de Sergi Cabrera Duran).

firaires, sobretot per fer coincidir en espais propis cadascun dels objectes posats a la venda i evitar barreges, encara que fos per raons de salubritat. Tenia especial relleu l'espai dedicat al safrà, pel seu cost i preu, així com també el de les carns i el del bestiar. Aquest darrer considerem que deuria ser present al gran espai de l'actual Sitjar, ubicat fora del nucli de la vila medieval, tota vegada que la ramaderia era omnipresent en aquestes fires més locals i del món rural.⁸²

Mercat i fira havia de tenir també un servei de pesos i mesures per tal d'assegurar l'exactitud de la cosa venuda, ja sigui en pes o en capacitat, sobretot pel cas dels àrids o grans. La precisió d'aquestes mesures estava garantida per la Paeria, i solia estar de forma fixa en algun indret del mercat de fàcil accés per a tothom, sobretot a l'espai de comercialització dels cereals o de les mesures de líquids, per als casos de vins i olis.

---

82 María Dolores LÓPEZ PÉREZ, *Comprar y vender en Cataluña: mercaderes y ferias (ss. XII-XV)*, p. 327.

La fira de Vilagrassa, en el marc de les crisis baixmedievales

La permanència i continuïtat de fires i mercats a viles i ciutats medievals, s'explica en bona part per la solidesa del municipi i de les seves institucions, així com també per la possibilitat d'imposar-se sobre una àmplia àrea de l'entorn per assegurar-se la presència de mercaders i fer-ho de forma estable i continuada. Si a aquests i altres requisits s'hi afegeix el fet que la vila està sota la directa protecció del rei, així com el seu mercat i la seva fira, pot entendre's molt millor la continuïtat i periodicitat de l'activitat mercantil.

En el cas de Vilagrassa, els trasbalsos del segle XIV s'acumulen sobremanera. I en primer lloc cal apuntar en el declivi baixmedieval de fires i mercats en plena crisi, la reiterada i incontestada rivalitat de Tàrrega, la vila reial més i massa propera, així com també la de Cervera. Precisament, com ja hem comentat, Vilagrassa buscarà l'aliança amb Cervera, més distant i menys rival, per fer pinça contra Tàrrega, com s'observa ben manifestament en el pacte de 1379, tota vegada que tant Cervera com Vilagrassa veieren en la rivalitat de Tàrrega l'enemic comú als seus interessos i projectes de futur de llurs fires i mercats. No obstant això, Vilagrassa en resultarà la gran perdedora, per la proximitat amb Tàrrega, per la defensa que els senyors de Tàrrega feren de la seva vila i de les seves fires, en detriment de Vilagrassa, i pel menor poder i força demogràfica de Vilagrassa enfront de les altres dues competidores.

Com hem indicat, molt aviat Vilagrassa fou alienada a diversos senyors, que la retingueren amb la voluntat d'extreure'n el màxim de profit i rendes, però desinteressats en el seu progrés econòmic i social. Al principi aquestes cessions foren de curta durada i d'efectes menys perniciosos, però ja albirava una política de la monarquia que acabà marcant i condicionant la vila d'ençà de mitjan segle XIV. Les guerres llargues i sovintejudes, la insuficiència de les rendes ordinàries, la dificultat de comptar amb més donatius per part de les Corts, forçaren el rei a alienar part del Patrimoni reial, tot i que eren cessions o vendes a carta de gràcia i, per tant, recuperables.⁸³

Si als inicis Jaume I cedí Vilagrassa a la seva germanastra Constança i al seu cunyat el senescal Guillem Ramon de Montcada (1233),⁸⁴ la vila, més tard, fou empenyorada (1290) als Anglesola, encara que per poc temps (el 1293 retornà al Patrimoni reial). De tota manera les condicions i els tractes per a la continuïtat de la vila tal com fou projectada el 1185, foren profundament alterats amb la donació temporal, en dues ocasions (1357 i 1367), per part de Pere III el Cerimoniós a favor

---

83 Maria Teresa FERRER I MALLOL, *El Patrimoni reial i la recuperació dels senyorijs jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV*, "Anuario de Estudios Medievales", 7 (1970-1971), p. 351-352.

84 Ambrosio HUICI MIRANDA-Maria D. CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I de Aragón*, I, Anubar, Zaragoza, 1976, doc. 180, pp. 311-312.

del comte Enric de Trastàmara, futur rei Enric II de Castella. Ja hem dit anteriorment, que després del Trastàmara passa al seu cunyat Felip de Castro, senyor de Guimerà, fins que, retornada de nou a la Corona (1366), hi romangué per breu temps, ja que el 1369 era senyoriu de la reina Elionor de Sicília, tercera esposa del Cerimoniós i mare dels futurs reis Joan I i Martí I l'Humà.

Aquestes sèries periòdiques i temporals de desvinculació de la Corona, van ocasionar inestabilitat al municipi així com a totes les seves activitats comercials. Si a més s'hi afegeix la forta pressió fiscal, feixuga des de 1323, quan Jaume II demanà subsidis per la conquesta de Sardenya –amb resistència de viles com Tàrraga, Vilagrassa, Figueres i la ciutat de Girona–,⁸⁵ i que encara fou molt més considerable, entre 1340 i 1347,⁸⁶ fins al punt que obligà la universitat de Vilagrassa, entre 1343-1344, a vendre dos censals per 8.333s. 4d., a més de tres violaris,⁸⁷ s'entendrà que la situació fos ja ben complexa només als inicis de les grans crisis baixmedievales. Ja hem vist també com, des del 1350, Vilagrassa hagué d'imposar un onzè (1350)⁸⁸ i recórrer a exaccions fiscals extraordinàries. Les exigències de la monarquia, sovintejades i costoses,⁸⁹ incrementaren el deute municipal, en un moment de minva d'ingressos,⁹⁰ entre altres els derivats de fira i mercat en decadència o de futur incert. La Paeria hagué de recórrer a la venda de censals i violaris per fer front a situacions de manca de liquiditat o a imposar tributs a la població i a les seves activitats econòmiques, sobretot la producció agrícola. En un principi, el deute inicial més o menys assumible (propi de mitjan segle XIV) trobava solució ràpida amb el préstec jueu, de Tàrraga o d'Agramunt. Però el recurs al crèdit jueu era també limitat i calgué endeutar-se amb la venda de censals i violaris per tal de donar satisfacció a les demandes reials o satisfer les despeses comunals, i que suposaven interessos del 7,14 % i del 14,28 % respectivament, sempre més baixos que els préstecs aconseguits en circuits del crèdit a curt termini, com el ja referit dels jueus.⁹¹ A resultes d'aquest endeutament sense fi, Vilagrassa, com tantes viles i ciutats catalanes i europees, tocaren sostre, de manera que el pagament del deute absorbia gran part de les despeses municipals, i fins i tot no es podia fer front als interessos acumulats. Tot plegat fou motiu de

85 Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *Pagar al rey en la Corona de Aragón durante el siglo XIV*, CSIC, Barcelona, 2003, p. 356.

86 Pere ORTÍ GOST; Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ; Max TURULL RUBINAT, *La génesis de la fiscalidad municipal en Cataluña*, “Revista de Historia Medieval”, 7 (1996-1997), p.124.

87 Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *La Corona en los orígenes del endeudamiento censal de los municipios catalanes*, dins “Fiscalidad de Estado y fiscalidad municipal en los reinos hispánicos medievales”, Casa de Velázquez, Madrid, 2006, p. 244, 251 i 268.

88 Jordi MORELLÓ BAGET, *Municipis sota la senyoria dels creditors de censals. La gestió del deute públic a la baronia de La Llacuna (segle XV)*, Fund. Noguera, Barcelona, 2008, p. 166.

89 Ben importants en la dècada de 1350. Vid. Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *La Corona en los orígenes del endeudamiento censal de los municipios catalanes*, p- 423.

90 Vid. orígens i repercussions a Flocel SABATÉ I CURULL, *La insolvencia municipal a la segona meitat del segle XIV*, en “Fiscalidad real y finanzas urbanas en la Cataluña medieval”, CSIC, Barcelona, 1999, p. 255-280.

91 Pere ORTÍ GOST; Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Pere VERDÉS PIJUAN, *Crisi de deute públic, fa 600 anys*, “La Vanguardia” (29.I.2012), p. 18.

tensions populars, de descontentaments i d'enfrontaments que es canalitzaven de formes diverses, com l'animadversió contra Tàrrega i els seus habitants, amb qui sempre havien tingut qüestions per drets de pasturatges, per jurisdiccions o per usos dels comunals.⁹²

El canvi més important i que incidí en gran manera en el futur de la vila i de les seves activitats fou el seu pas a senyoriu privat a partir de 1381, quan Pere el Cerimoniós vengué la vila de Vilagrassa i la de Tàrrega al seu fill l'infant Martí,⁹³ el qual, poc temps després les va vendre a la seva vegada al Consell de Cent de Barcelona, a canvi de 550.000 sous barcelonesos, per subvenir l'empresa militar a Sicília, en defensa dels drets de la seva nora, la reina Maria. La ciutat de Barcelona serà senyora de Vilagrassa durant moltes dècades (fins al 1460),⁹⁴ i en conseqüència la universitat s'haurà d'entendre amb el Consell de Cent, fet que anirà en fort detriment de les aspiracions seculares de la vila i de les seves activitats econòmiques, amb la decadència i extinció de la seva fira i l'anorreament del mercat setmanal.

I encara un altre dels símptomes que la situació estava canviant profundament en detriment de Vilagrassa n'és que s'hagués fet qüestió de la seva presència a les Corts i Parlaments del Principat. L'examen dels processos de les Corts del segle XIV permet constatar com els síndics de Vilagrassa són cridats a les Corts de Barcelona del 1347, a les de Perpinyà de 1350-1351, a les de Vilafranca de 1353,⁹⁵ les de Perpinyà de 1356,⁹⁶ i finalment a les Montsó de 1362,⁹⁷ que foren les darreres en què hi constatem la presència dels síndics de Vilagrassa. En alguns casos aquesta presència fou contestada pels representants de Tàrrega, que es consideraven amb autoritat per representar les dues viles reials a la vegada. Però en caure sota altres senyors, Vilagrassa deixà de ser present per sempre més en aquestes convocatòries.

És en aquest context de crisi, d'insolvència, de canvis sovintejats de senyors, que s'esvaeix la pràctica de la fira i la importància d'una vila que potser tornaria a refer-se a principis d'època moderna, si judiquem per la magnificència dels nous

92 Amb el ben entès que la reacció és vàlida també a l'inrevés, per a Tàrrega respecte a Vilagrassa.

93 Max TURULL I RUBINAT; Jaume RIBALTA HARO, "*De voluntate universitatis*". *La formació i l'expressió de la voluntat del municipi (Tàrrega, 1214-1520)*, "Anuario de Estudios Medievales", 21 (1991), p. 182-185.

94 Prim BERTRAN ROIGÉ, *La ciutat de Barcelona, senyora de Vilagrassa, a l'Urgell (1391-1460)*, "Col·lectània Homenatge a la Dra. Josefina Mutgé", CSIC, Barcelona, en premsa.

95 *Cortes de Aragón, Valencia y Cataluña*, RAH, Madrid, 1896, vol. I, p. 465. En aquestes Corts hi foren nomenats procuradors Guillem Gras, Ramon Soliver fill del difunt Bernat Soliver, i Ferrer Sabaçol, i la seva presència a la Cort fou acceptada malgrat el rebuig dels síndics de Tàrrega, els quals "*dixerunt quod proximum dicti sindici Ville Grasse non debebant recipi in dicto Parlamento cum nuper forent vocati*".

96 *Ibid.*, p. 492. Hi foren presents i admesos, en representació de Vilagrassa, els síndics Ferrer Sabaçol i Berenguer de Piera.

97 Josep Maria PONS GURI, *Actas de las Cortes generales de la Corona de Aragón de 1362-63*, Madrid, 1982, p. 30.

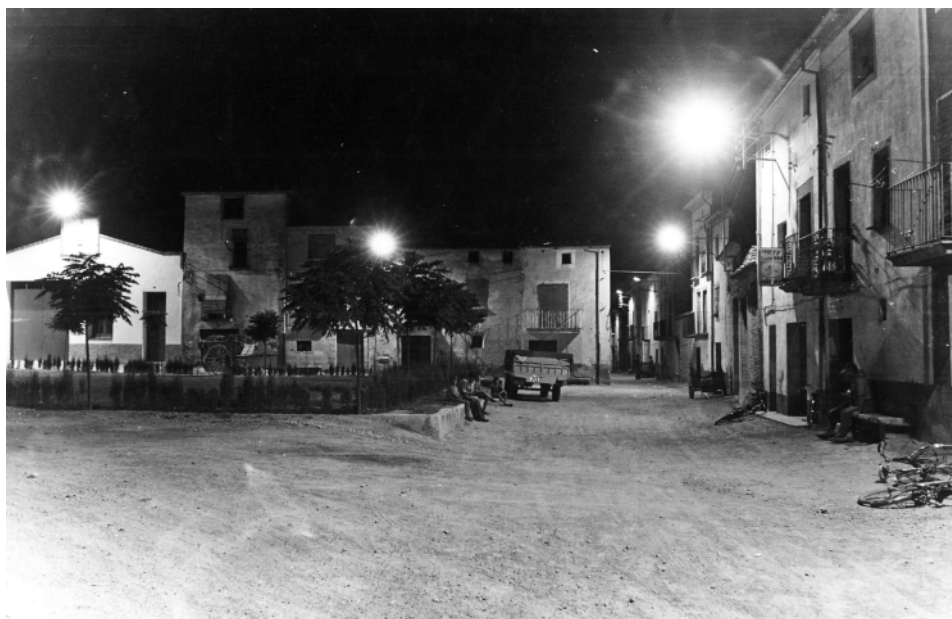

edificis aixecats en l'espai que temps enrere havia estat l'àmbit del mercat i de la fira. Un mercat i una fira de les que ja no hi ha cap constància a partir de 1618, en l'únic *Llibre de Consells* de la vila conservat fins als nostres dies, tot i que el consell municipal, reunit el dia de Pasqua de cada any –ara ja a la “casa de la vila cridats ab veu de campana com de costum”–, manté l'elecció i les funcions del mostassaf de Vilagrassa,⁹⁸ a la vegada que deixa en evidència la profunda crisi financera de la vila, endeutada pels nombrosos censals i violaris que ha de renegociar i per la necessitat de recórrer la imposició d'onzens, dotzens i altres exaccions sobre les collites, sobretot de verema, ametlles, cànem i oli.

Senyal heràldic de la vila, que corona l'entrada a un dels edificis del comú o universitat, del segle XVI, ubicat a la plaça de l'església o plaça del mercat (fotografia de Sergi Cabrera Duran).

98 Responsable de pesos, mides i mesures i de la policia dels mercats. Vid. Víctor FERRO, *El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Eumo edit., Vic, 1987, p. 163.

Plaça del Sitjar. Antic àmbit de la fira medieval de Vilagrassa, ubicat extramurs. Si a l'època medieval fou un dels espais més dinàmics i actius de la vila, en l'actualitat conserva el seu caràcter d'espai de mercat ocasional, també lloc de trobada i d'activitats lúdiques, rememorant i mantenint encara el retrobament de veïns i forasters de l'època d'esplendor de les fires (arxiu fotogràfic de Jordi Serés).